

Helena Solstrand-Pipping

Finlandssvenskan i går, i dag och i morgon

Det är helt naturligt dagens finlandssvenska som hittills har stått i fokus för språkvårdarnas intresse, medan däremot finlandssvenskan under 1800-talet blivit tämligen styvmoderligt behandlad i forskningen. Temat togs upp till en närmare granskning av Helena Solstrand-Pipping på Hugo Bergroth-sällskapets språkvårdsdag den 18 maj 1993 på Hanaholmen. Hennes föredrag återges här något bearbetat.

Helena Solstrand-Pipping är lektor i svenska vid Helsingfors universitet (det lektorat som innehades av Hugo Bergroth 1893–1934).

Forskning i finlandssvenska

Vad skall man förstå med begreppet finlandssvenska? Finlandssvenskan är ju inte ett eget språk utan den form av det svenska riksspråket som talas och skrivs i Finland. Det här betyder att **forskningen i finlandssvenska** utgör ett mycket mera begränsat fält än forskningen i t.ex. finska eller tyska. Majoriteten av den forskning som bedrivs vid våra universitetsinstitutioner för nordiska språk rör allmänsvenska språkliga företeelser – grammatik, syntax, språkhistoria, sociolingvistik etc., eller våra dialekter och ortnamn, medan bara ett fåtal forskare har siktat in sig på den egentliga forskningen i finlandssvenska, dvs. **studiet av det svenska allmänspråket i Finland i de avseenden det uppvisar särdrag i förhållande till allmänspråket i Sverige**. Tydligt har studiet av dessa särdrag, det man brukar kalla finlandismer, inte intresserat den strikt akademiska forskningen över pro gradu-nivå särskilt mycket utan kartläggningen har överlämnats åt pragmatikerna, dvs. språkvårdarna. Så vitt mig är bekant har ingen någonsin t.ex. disputerat på en avhandling om finlandssvenska.

Att det fanns särdrag i den svenska som brukades i Finland påpekades första gången med större eftertryck och framför **allt första gången i ett språkvårdande syfte** av A.O. Freudenthal 1867 i ett föredrag kallat "Om svensk språkkunskap. Särdeles med afseende på Finland". Det var ett föredrag som Freudenthal höll inför filosofiska fakulteten vid det kejserliga Alexanders-Universitetet i Helsingfors. Nordisk filologi hade då

A. O. Freudenthal

ännu ingen lärostol vid universitetet, och Freudenthal framhöll att svenskan i Finland var på väg att urarta i brist på omvårdnad. Finskan hade långt tidigare fått först ett lektorat och senare en professur. Småningom bar Freudenthals bemödanden frukt – 1877 inrättades en professur i svenska språket och litteraturen med Freudenthal som första innehavare.

Men Freudenthal var faktiskt ingalunda den första som i vetenskapliga sammanhang explicit uppmärksammade den finländska svenskans särdrag. En tjugio år äldre beskrivning av Finland i etnografiskt hänseende av Anders Warelus i Finska Litteratursällskapets organ, tidskriften *Suomi* 1847, innehåller ett avsnitt där Warelus beskriver landets svenskar med notiser även om deras språk. Han skriver bl.a.: "Att Svenskan å sin sida rönt vixelverkan af Finskan är onekligt och naturligt; denna består i Finska ords inympning och böjning efter Svenskans lagar (t.ex. *laitio*, *aisa* plur. *aisor*). Men många egenheter har det Svenska språket i Finland, hvilka hänvisa hvarken till Finskan eller till språket vesterom Bottniska viken."

En annan trägen historiker och språkforskare, Anders Johan Hipping, beskrev redan 1846 två av de viktigaste särdragen i uttalet av den finländska svenskan. I avhandlingen *Om den svenska språkdialecten i Nyland* beskriver han både det kortstaviga uttalet och det speciella tonfallet, den musikaliska accenten, som "alltid förräder ny-länningens ursprung", som han säger.

Beskrivningen av finlandismerna

Den egentliga systematiska beskrivningen av särdragen i finlandssvenskan kom i alla fall igång först på 1880-talet med skollektorn Karl Lindströms artiklar "Studier på svensk språkbotten i Finland" 1885 i Finsk tidskrift. Då inleddes ett arbete som 32 år senare skulle kulminera i Bergroths verk *Finlandssvenska* 1917. Hugo Bergroths insats för att medvetandegöra generationer av finlandssvenskar om deras språk och deras identitet är välkänd – det var ju han som bland annat gav vårt svenska provinsspråk dess namn **finlandssvenska** och drog upp de riktlinjer för vårt förhållande till den svenska språknormen i Sverige som fortfarande gäller, nämligen att svenskan i Finland skall följa sverigesvensk norm förutom när det gäller vissa uttalsdrag. Att vi

verkligen fortfarande lever i Bergroths tidevarv kan belysas med ett citat ur förordet till *Reuters rutor* (1992): "Att Hugo Bergroths ande har svävat över min verksamhet behöver jag knappast framhålla." Hur den bergrothska synen etablerades har bl.a. Christer Laurén beskrivit i boken *Normer för finlandssvenskan* 1985.

Det mesta som har skrivits om finlandssvenskan från Bergroth framåt har haft ett praktiskt-språkvårdande syfte. Det finns i stort sett bara tre större undersökningar som har ett historiskt grepp på ämnet och belyser det finlandssvenska språkets utveckling: Rolf Nordenstrengs om "Finländsk svenska på 1700-talet", Oskar Fredrik Hultmans "Om uppkomsten av den bildade tal-svenskan i Finland" och Olav Ahlbäcks *Svenskan i Finland* från 1956.

Trots att Ahlbäck själv alltså hade beskrivit finlandssvenskan också historiskt i sin skrift *Svenskan i Finland*, efterlyser han 1964 en grundlig "framställning av finlandssvenskans historia". Den saknas fortfarande. Varför har vi inte en historisk-lexikografisk beskrivning av svenskan i Finland? Och varför skulle vi inte kunna åstadkomma något sådant när t.ex. den australiska engelskan har beskrivits i ett eget historiskt lexikon, *The Australian National Dictionary* med ca 6 000 uppslagsord, utarbetat enligt moderna principer 1988! Det är givet att det är arbetskrävande och metodiskt svårt att i efterskott försöka beskriva en provinsial språkvariants framväxt, men visst vore det av stort värde att få en grundlig historisk beskrivning av svenskan i Finland. Helhetsbilden av vad finlandssvenska är blir inte fullständig om vi inte också har en uppfattning om finlandssvenskans historiska rötter, om vi inte har ett begrepp om hur gamla särdragen i vår svenska är.

De enda alfabetiska förteckningarna över finlandismerna är Freudenthals från 1903 och Harry Stenmarks från 1983 (3 uppl.), båda med sina brister och begränsningar.

Finlandssvenskans historia

Mitt intresse för finlandssvenskans historia väcktes egentligen då jag arbetade med den språkliga kommentaren till *Fänrik Ståls sägner*. Det ledde mig in på tre frågeställningar: 1) hur **medvetna** var Runeberg och hans samtida om att deras svenska var avvikande från svensk norm i Sverige, 2) hur **representativ** var Runebergs svenska

för den tidens Finland och 3) hur länge har svenskan i Finland **uppfattats** som ett regionalspråk med egna särdrag och egna implicita normer, både av språkbrukarna här i Finland och av språkbrukarna i Sverige. Det är svåra frågor och några definitiva svar får man knappast, eftersom det egentligen inte fanns någon offentlig diskussion om dessa frågor i vårt land under tiden mellan 1809 och 1880. Här vore det spännande att försöka jämföra med situationen i Norge efter 1814. Det finns vissa paralleller: den viktigaste förutsättningen för en särutveckling var i båda fallen det nya politiska oberoendet från det gamla moderlandet, Sverige respektive Danmark. Man kan också dra paralleller mellan utvecklandet av finskans ställning och utvecklandet av nynorskan. En jämförelse med den nyare norska språkhistorien gör oss också medvetna om var skillnaderna ligger: i Finland bland finlandssvenskarna fanns det aldrig någon falang som på allvar skulle ha velat ifrågasätta att vårt språk var svenska – medan språkutvecklingen och förnorskningen av språket raskt drogs in som centrala frågor i den politiska debatten i Norge efter 1814. Svenskans minoritetsstatus var säkert också ett avgörande hinder för eventuella tankar på att skapa ett eget finländskt-svenskt språk. Typiskt är att förgrundsgestalten inom den svenska språkforskningen under senare hälften av 1800-talet, A.O. Freudenthal, också var en förgrundsgestalt inom den finlandssvenska mobiliseringsrörelsen, och omsorg om den finländska svenskans renhet och samhörighet med svenskan i Sverige som en överlevnadsstrategi styrde från början Freudenthals ageranden.

Medvetenhet om särdragen

Det förefaller ändå alldeles klart att man både i Finland och i Sverige redan tidigt uppfattade skillnaderna mellan svenskan i Finland och svenskan i Sverige, trots att handböckerna ofta antyder att det var först på 1880-talet som insikten blev allmän. Skillnaderna t.ex. i accentförhållanden påpekas redan 1753 av Sven Hof och senare av Weste och av Rydqvist i *Svenska språkets lagar*. Hipping påpekade ju accentolikheterna 1846 och A.O. Freudenthal skrev 1870 i avhandlingen *Om svenska allmogemålet i Nyland*: "De bildades språk i Finland skiljes från den vanliga svenskan i Sverige genom frånvara af den låga tonen (ac-

centus gravis)." Freudenthal återkommer i *Svensk rättskrifningslära* 1881 till de två mest utmärkande särdragen i uttalet av svenskan i Finland: "Svenskan, sådan hon talas af de bildade i Finland, har endast akut aksent, hvarigenom hon lätt skiljes från svenskan i Sverige" och sedan pekar han på kvantitetsförhållandena i finlandssvenskan: "För det vårdade svenska talspråket i Finland gäller samma regel [hvarje betonad stafvelse är lång, hvarje obetonad kort]. Men emedan i våra svenska allmogemål betonad kort stafvelse är ytterst allmän, är det icke ovanligt att finna denna företeelse äfven i det bildade hvardagliga talspråket, som af dialekterna röner större inflytelse än mången föreställer sig."

Att det inte bara var språkmännen som noterade olikheterna i den svenska som talades i Sverige och den som talades i Finland antyds av de beteckningar för finländsk svenska som användes redan i början av 1800-talet: att *bryta på finska*, *bryta på finska dialekten*, *den finska dialekten av vårt språk*, och kanske vanligast *finsk-svenska*, och då menas inte alls bara uttalet, utan också skriven svenska. Om Runebergs språkbehandling i *Fänrik Ståls sägner II* uttalar sig t.ex. en anonym anmälare i Sverige 1860 kritiskt men skriver sedan lite ursäktande "att måhända ett och annat af det som frapperat mig, tillhör den finska dialekten af vårt språk." Runebergs finlandismer var också många, flera hundratal, men för att kunna bedöma hur **representativa** de var för den samtida svenskan i Finland kan man t.ex. jämföra med regler och former i grammatikböcker och lexikon skrivna i Finland under den första hälften av 1800-talet. I fråga om grammatiker och lexikografer måste man nämligen kunna förutsätta att de själva åtminstone såg sitt språkmaterial som just representativt och förebildligt.

1800-talsgrammatiker

Det finns, kanske litet överraskande, ett tiotal grammatikböcker i svensk eller allmän grammatik skrivna och utgivna i Finland under Runebergs tid. Den äldsta jag har kunnat lokalisera är den mångsysslande Frans Petter von Knorrings *Svenska språkets rättskrifning och ordböjningar* från 1831. Knorrings var nog ingen stor grammatisk teoretiker, men visst kan man få en bild av svenskt uttal genom hans exempel. Om skrivningen av ljudet ö anför han t.ex. detta: "Ljudet ö skrifs med

ö och y: höra, föl, kyrka, fyrtie och byxor." Det motsvarade säkert normalt uttal på 1830-talet, men formuleringen har gått till historien såsom Albert Engström-bilden ur skämttidningen Strix nedan visar.

I allmänhet är dock de tidiga grammatikböckerna betydligt mindre intressanta än man skulle kunna tro – de skriver nämligen ohämmat av sina sverigesvenska förlagor. Uleåborgaren Wilhelm Heikel (med tre grammatikböcker 1842, 1845 och 1856) är den som ger mest utdelning om man är ute efter att se den finländska svenskan beskrivas. Han följer nämligen en tysk förlaga och måste därför konstruera sina egna svenska exempel.

Han är den enda av dessa 1800-talsgrammatiker som t.ex. tar upp infinitiven *att måsta* som regelrätt form:

Till hjälpverben höra: få, måsta, skola (1845)

och exempelsatsen

Köp hvad du ej behöver, så skall du snart måsta sälja, hvad du behöver.

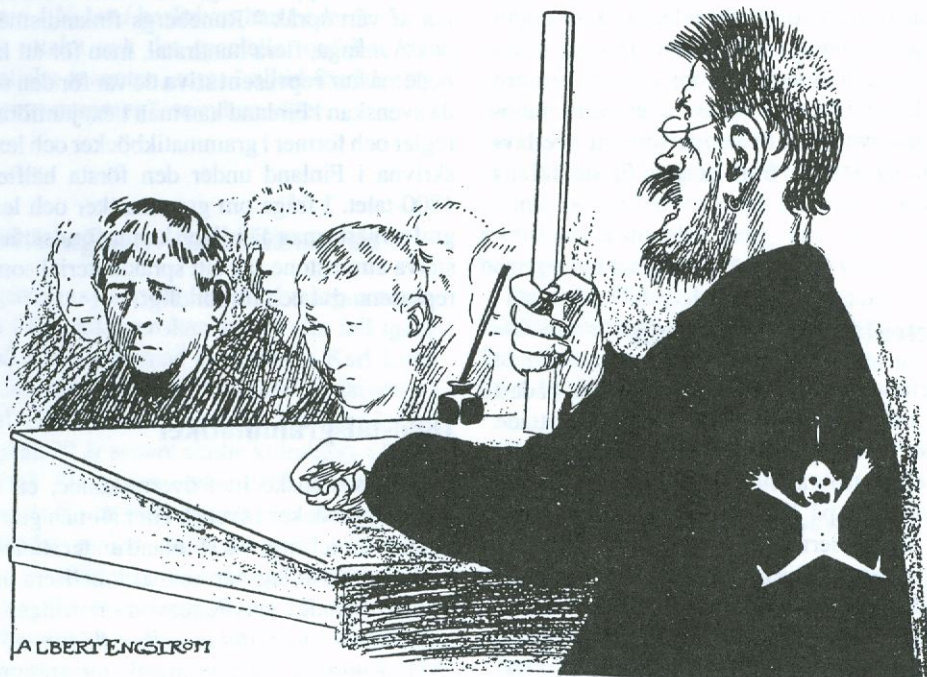
I Runebergs brevprosa t.ex. är det också lätt att belägga den finlandssvenska talspråksinfinitiven

att måsta. Att den var mycket vanlig också senare under 1800-talet framgår av att Lindström anför den som en användbar analogibildning som han tycker gott kunde accepteras i högsvenskan. I den senaste upplagan av SAOL 1986 har *att måsta* faktiskt tagits in, visserligen med inskränkningen provinsiell och finländsk.

De lexikala finlandismerna är inte så många i grammatikorna, mest alltså beroende på att exempelaterialet ofta är lånat ur sverigesvenska förlagor, men däremot erbjuder de svensk-finska och finsk-svenska ordböckerna ett rikligt material om man vill studera hur etablerat det särfinlandssvenska ordförrådet var under 1800-talet.

1800-talslexikonens vittnesbörd

Det finns ett tjugotal ordböcker sammanställda i Finland under 1800-talet med svenska som ett av de beaktade språken före det mest monumentala ordboksverket i 1800-talets Finland, Lönnrots *Finsk-svensk ordbok*, som kom ut med sitt första häfte 1867 och fullbordades 1880. Här är de viktigaste:

Folkskolläraren i Askersunds landsförsamling: — Ö-ljudet skrives i svenskan med ö i alla ord utom två, där det skrives med y: Kyrka och byxor.

Daniel Juslenius, Suomalaisen Sanalugun Coetus, Fennici Lexici tentamen, Finsk Orda-Boks Försök 1745

Carl Helenius, Suomalainen ja ruozalainen sanakirja. Finsk och svensk samt svensk och finsk ordbok 1838

Ryskt, Svenskt och Finskt handlexikon 1851

D.E.D Europaeus, Svenskt-finskt handlexikon. Ruotsalais-Suomalainen Sanakirja 1853

G.E.Eurén, Finsk-svensk ordbok 1860

Ferd. Ahlman, Svenskt-Finskt Lexikon. Ruotsalais-Suomalainen Sanakirja 1865

Det är förbryllande att ingen har brytt sig om att studera det svenska ordförrådet i dessa lexika. Bergroth t.ex. nämner inte detta material i sitt förord till *Finlandssvenska*. Inte heller tycks Ahlbäck ha utnyttjat dessa källor. Och ändå skriver redanden kände sverigesvenske språkmannen Adolf Noreen i *Vårt språk* I 1903, på tal om att det inte finns något särskilt lexikon över finlandismer, att "hithörande upplysningar kan inhämtas i i Finland utgivna ordböcker från svenska till ett annat språk" och nämner bl.a. Europaeus 1853 och Ahlman 1865. Och så framhåller Noreen uttryckligen Ahlmans lexikon som "viktigt för kännedomen om det finländskt-svenska ordförrådet". Ändå har ingen av våra forskare studerat de upplysningar om vårt finlandssvenska språkbruk som Ahlmans ordbok kan ge.

Är det för att det var fennister som skrev dessa ordböcker, inte nordister? Är det för att det primära syftet med dessa ordböcker var att öka kunskapen i finska? Är det för att dessa lexikografer förhöll sig utpräglat pragmatiskt till svenskan? Att det är en tradition som följs av lexikograferna på området ännu i dag har Christina Melin visat i sina granskningar av Göran Karlssons *Stora svensk-finska ordboken*. I fråga om de finsk-svenska, svensk-finska ordböckerna kan man konstatera att syftet primärt var det finska språkets utveckling och berikande – svenskan är med som källspråk eller som i Lönnrots ordbok som ett beskrivningsinstrument. Bakgrunden till Helenius, Europaeus och Ahlmans ordböcker var uttryckligen att man ville avhjälpa det allmänt kända problemet med prästernas, domarnas och läkar-

nas bristande kunskaper i finska – under praktiskt taget hela 1830- och 40-talet diskuterades finskans praktiska befrämjande inom kyrkan, administrationen och domstolsväsendet.

Ferdinand Ahlmans ordbok

Som utgångspunkt för ett studium av de lexikaliska skillnaderna mellan svenskan i Sverige och svenskan i Finland på 1800-talet förefaller mig Ahlmans ordbok från 1865 vara särskilt väl ägnad. Ahlman uppger nämligen explicit sin huvudkälla för de svenska uppslagsorden, dvs. Dalins *Ordbok öfver svenska språket* 1850–53, den första fullständiga svenska ordboken med betydelseangivelser på svenska.

Ahlmans utgångsläge skiljer sig sålunda från de äldre ordboksförfattarnas: han är den första lexikografen som har kunnat ha en normativ svensk ordbok med betydelsebeskrivningar som utgångspunkt. I valet av uppslagsord och fraser kan man tydligt spåra Dalin. Men ändå har Ahlman ca 2 000 svenska uppslagsord som saknas hos Dalin! Det är säkert detta Noreen menade när han 1903 skrev att Ahlman är viktig för kännedomen om det finländskt-svenska ordförrådet. Men Ahlman nämner inte i sitt förord någonting om hur han har valt sina finlandssvenska uppslagsord. Däremot visar Lönnrot i förordet till sin ordbok att finlandismerna ställde till besvär i ordboksarbetet:

Det som på ett märkbart sätt försvårat arbetet för mig, är min bristfälliga kännedom af svenska språket och i synnerhet dess ordförråd, hvilket just vore hufvudsaken för en lexikograf. I Finland brukliga svenska ord, som ej förekomma i Dalins Ordbok öfver Svenska språket, men hvarmed de samlade finska orden ofta blifvit af deras upptecknare försvenskade, har jag efter möjligheten undvikit, men dervid ofta varit rådvill om det rätta motsvarande svenska ordet.

Hos Ahlman kan man lätt excerpera flera hundra av de välkända, sedan av Bergroth beskrivna finlandismerna, som i många fall också kan beläggas hos Runeberg – som *haska bort*, *höta*

potäter, ha kallt, kyttland, kännspek i betydelsen 'lätt att känna igen', *marra* 'gnälla', *memma, rosk*, verbet *rådda, skrapabulla* 'sladdbarn' och *stritta*.

Ahlman har tydligen inte uppfattat Dalins ordbok som en absolut norm: han behövde det finlandssvenska regionalspråket för att kunna klara av sin egentliga uppgift: att ge en fyllig bild av det finska ordförrådet och begreppssystemet, vilket i och för sig är naturligt – finskan och finlandssvenskan existerade i samma sociokulturella kontext.

Ny forskning

Ja, det finns många forskningsuppgifter både rörande dagens svenska och den äldre finlandssvenskan som återstår att utföra. Varje tid erbjuder med nya forskningsmetoder och ny teoretisk kunskap också ny information på nya språkliga nivåer: sociolingvistik gav oss t.ex. kunskap om den sociala variationen, hur människorna faktiskt talar i olika sociala situationer, och nu går den nya samtalsforskningen vidare och visar oss hur vi agerar i samtal, med sådant som turtagning, uppbackning och användning av pragmatiska partiklar. Anne-Marie Londens forskargrupp med projektet Svenska samtal i Helsingfors och Mirja Saari i sin forskning har kunnat visa på skillnader mellan finlandssvenskt och sverigesvenskt beteendemönster också på detta språkliga plan. Så ökas ånyo vår kännedom om särdragen i svenskan i Finland.

En viktig sak som pågår just nu är förberedelsearbetet för den 12 upplagan av SAOL, där inslaget av finlandssvenska ord kommer att öka dramatiskt. Medan antalet ord markerade som finländska är 138 i den elfte upplagan, har svenska språkbyrån nu på beställning av Svenska Akademien lämnat in en lista på ca 400 ord som betraktas som mer eller mindre etablerade i finlandssvenskt språkbruk. Detta innebär ett enormt steg mot en konsolidering av ett kärnförråd av allmänt använda och accepterade finlandismer. Och kanske på sitt sätt en slutpunkt för den diskussion om finlandssvenskan som ett självständigt språk med en egen normerande ordlista som fördes för några år sedan. Den diskussionen berördes av Sture Allén då han den 5 februari 1992 höll föreläsningen på Svenska litteratursällskapets årsfest. Han sa: "Jag måste bekänna att jag är föga imponerad av de argument för ett separat

språk som har förts fram. [...] Från min utsiktspunkt noterar jag alltså inte något separat finlandssvenskt språk. Vi talar alla svenska."

På Svenska språkbyrån utförs i dag ett lexikografiskt grundarbete beträffande finlandssvenskan som kanske en dag mynnar ut i det historiska lexikon över finlandssvenskan som jag ovan efterlyste. Vid Institutionen för nordiska språk vid Helsingfors universitet leder Mirja Saari ett lexikaliskt korpusarbete kallat FISC, som skall ställa en finlandssvensk textkorpus med i första hand modernt material till forskningens tjänst. Det är med stora förväntningar vi ser fram emot de uppgifter om finlandssvenskans särdrag som kan fås fram när det materialet har bearbetats så att det kan jämföras mot motsvarande textkorpusar i Sverige. Och den förhoppningsvis inte alltför avlägsna dagen då vi kan få ut det finlandssvenska materialet ur SAOB:s databas är ytterligare ett stort steg taget på vägen mot den finlandssvenska ordboken. Men förmodligen måste en hel del excerperingsarbete ännu göras med att systematiskt lokalisera och beskriva finlandismer i äldre material, förslagsvis från 1809 framåt.

Här är det skäl att lyfta fram den insats som sverigesvenska forskare genom tiderna har gjort för att insiktsfullt beskriva finlandssvenskan, från Adolf Noreen och Ruben G:son Berg till Valdemar Langlet, Bertil Molde, Harry Stenmark, Birger Liljestränd, Olof Rubenson, Catharina Grünbaum och Christina Melin. Det är en insats vi inte hade klarat oss utan.

Hugo Bergroth-sällskapet

Men utom forskningen som skall ge oss ny och mera nyanserad kunskap om särdragen i vårt svenska språkbruk har den praktiska språkvården ett stort arbetsfält. Här ser det ut som om Hugo Bergroth-sällskapet skulle ha tagit sig an den avgörande uppgiften som koordinator och inspiratör. Den första språkkonsultkursen under läsåret 1992–93 har varit en uppenbar framgång. Om verksamheten nu kan fortsättas, förhoppningsvis med lika litet byråkrati som hittills men eventuellt med lite mera finansiellt stöd, kan nyckelgrupperna journalister, översättare och lärare – både i skolan och inom universiteten – kanske kontinuerligt fortbildas. Och har vi en sådan kärntrupp av medvetna språkbrukare i vårt samhälle kan säkerligen bastionerna hållas. Vi står ju inför

stora politiska och samhälleliga förändringar vilkas påverkan på språkutvecklingen kan vara svåra att sia om. Kanske det är optimistiskt men flera insiktsfulla bedömare tror ju snarast att t.ex. ett EG-medlemskap för både Finland och Sverige skulle kunna medföra ett ökat samarbete mellan finlandssvenska och sverigesvenska, eftersom t.ex. den svenska översättningen av EG:s regelverk skulle komma att vara gemensam för Sverige och Finland. I själva verket är det inte obefogat att hävda att den svenska påverkan från Sverige kanske snarast håller på att bli starkare igen. Visserligen lär finlandssvenskarna i mindre utsträckning än förr läsa svenska tidningar och svensk skönlitteratur, men i stället är möjligheterna att följa svensk TV och radio nu större än någonsin tidigare.

Språk lever och utvecklas och så kommer det alltid att vara. Vårt problem är förstas att utvecklingen här sker i en annan sociokulturell kontext och under inflytande av delvis andra faktorer än de som påverkar svenskan i Sverige. Olika traditioner i förvaltning, rättsförhållanden, skola, militärväsen osv. återspeglas i termförråden, där finskan och finlandssvenskan helt naturligt följs åt, medan utvecklingen i Sverige ofta går i annan riktning. Men vi måste hela tiden beakta att finlandssvenskan är en del av det större svenska språkområdet. Det ligger inte i vårt intresse att svenskan i Finland fjärmars sig från svenskan i Sverige. Här kan vi alla bidra: forskarna med ny information, språkvårdarna med att föra ut den och språkbrukarna med att höja sin språkliga medvetenhet.